

Розділ 13. Виконання покарання у виді конфіскації майна

Згідно із ч. 1 ст. 59 КК України покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються. Як і покарання у виді штрафу, покарання у виді конфіскації майна належить до майнових покарань, тобто обмеженню підлягають виключно майнові права засуджених.

Проте на відміну від штрафу, який може бути сплачений (або примусово стягнутий) з майна, придбаного засудженим як до моменту винесення вироку, так і після цього, конфіскація поширюється лише на майно, придбане до моменту засудження або і після цього, але на кошти, що підлягали конфіскації за вироком.

Вищезазначені покарання розрізняються і за ступенем репресивності. Так, конфіскація може бути звернена на все майно, що перебуває у власності засудженого, або на значну його частину. Виняток складає лише майно, що входить до переліку видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами. Обсяг позбавлення права власності при застосуванні штрафу значно менший, його межі зазначені в санкціях статей Особливої частини КК України. Крім того, закон вимагає, щоб при призначенні штрафу враховувався майновий стан винного.

У системі покарань КК України конфіскація майна передбачена виключно як додаткове покарання і встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. Тобто конфіскація майна завжди поєднана з реальним відбуванням засудженим таких покарань, як позбавлення волі на певний строк або довічне позбавлення волі. Чинне законодавство не передбачає заміну покарання у виді конфіскації майна іншим покаранням внаслідок неможливості його виконання.

Конфіскація означає вилучення майна. Згідно з п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 29 вересня 1953 р. № 7 “Про судову практику по застосуванню конфіскації”, заміна конфіскації майна грошовою сумою, рівною вартості цього майна, не допускається, тобто майно повинне вилучатися винятково в натуральному вираженні. а відміну від цього, штраф є грошовим стягненням; право вирішувати, за рахунок якого конкретно майна сплачувати присуджену суму штрафу, залишається за засудженим. І лише у разі невиконання засудженим добровільно даного покарання штраф може бути стягнутий примусово в порядку, встановленому Законом.

На відміну від неможливості сплати штрафу, коли допускається його заміна іншим покаранням, законодавством не передбачено можливості заміни покарання у виді конфіскації майна іншим покаранням. Крім того, законом не передбачено можливості відстрочки або розстрочки виконання цього покарання, а також добровільного його виконання. Головне, що поєднує покарання у виді штрафу і конфіскації майна, це те, що вони повинні позбавляти права власності засудженого, тобто їхнім застосуванням повинне погіршуватися майнове становище засудженого.

Ефективність виконання покарання у виді конфіскації майна залежить від того,

наскільки своєчасно і повно вжито заходів для забезпечення виконання вироку. Так, згідно з ч. 2 ст. 125 КПК України в справах про злочини, за які кримінальним законом передбачена конфіскація майна, слідчий зобов'язаний вжити необхідних заходів до забезпечення виконання вироку в частині можливої конфіскації майна, склавши про це постанову. При цьому слідчий може доручити органам дізнання провести розшуково-оперативні заходи, спрямовані на виявлення майна, що може бути об'єктом стягнення в процесі виконання конфіскації.

Згідно із ст. 126 КПК України забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна провадиться шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходилось, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт.

Майно, на яке накладено арешт, описується і може бути передане на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам. Особи, яким передано майно, попереджаються під розписку про кримінальну відповідальність за його незбереження. Не підлягають описові предмети першої потреби, що використовуються особою, в якій проводиться опис, і членами її родини. Перелік цих предметів визначено в Додатку до КК України. Арешт майна і передача його на зберігання оформляються протоколом, який підписується особою, що проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додається підписаний цими особами опис переданого на зберігання майна. Для встановлення вартості описаного майна в необхідних випадках запрошується спеціаліст, який також підписує протокол і опис майна з його оцінкою. Накладення арешту на майно скасовується постановою слідчого, коли в застосуванні цього заходу відпаде потреба.

Згідно із ст. 48 КВК України суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили надсилає виконавчий лист, копію опису майна і копію вироку для виконання Державній виконавчій службі, про що сповіщає відповідну фінансову установу. У разі відсутності у справі опису майна засудженого надсилається довідка про те, що опису майна не провадилося. Виконання покарання у виді конфіскації майна здійснюється Державною виконавчою службою за місцем знаходження майна відповідно до Закону України "Про виконавче провадження".

На практиці суди часто зіштовхуються із ситуаціями, коли майно, що підлягає конфіскації, до моменту виконання вироку перебуває в різних місцях, у декількох осіб. У таких випадках на всі необхідні для виконання вироку документи повинні видаватися дублікати, які потім мають направлятися у відповідні відділи Державної виконавчої служби України.

На цьому ж етапі виконання вироку суду в частині конфіскації майна повинні бути вчасно вжиті заходи для забезпечення прав і законних інтересів стягувача, яким тут виступає держава. Тому одночасно з направленням зазначених вище документів державному виконавцю суд, що ухвалив вирок, письмово сповіщає про майбутню конфіскацію відповідну фінансову установу, на території якої знаходиться майно засудженого.

Характеризуючи взаємозв'язок забезпечення виконання покарання і виконавчого провадження, можна констатувати: якщо підставою першого є потреба забезпечити виконання майбутнього вироку в частині конфіскації майна, то підставою виконавчого

провадження є необхідність примусової реалізації винесеного вироку. Способи забезпечення можливої конфіскації майна вичерпно визначені в законі і не можуть бути розширені, як і визначені законом заходи примусового виконання.

Особливістю процесу забезпечення можливої конфіскації є те, що способи забезпечення можливого призначення даного покарання подібні до тих, що має право застосовувати державний виконавець до боржника, забезпечуючи виконання судових рішень. До цих способів належать накладення арешту на майно, його опис і передача на зберігання. Найбільш істотні відмінності між способами забезпечення можливої конфіскації майна і примусовими заходами, які реалізуються в процесі виконавчого провадження, полягають в тому, що способами забезпечення можливої конфіскації майна створюються гарантії можливого виконання, а примусовими заходами державного виконавця досягається саме виконання.

Разом із тим, відносно процесу виконання покарання заходи забезпечення мають додатковий характер і відіграють допоміжну роль. Тому Державному виконавцю після прийняття справи до провадження часто доводиться усувати недоліки, допущені слідчими і дізнавачами в процесі накладення арешту на майно.

У статті 49 КВК зазначено, що конфіскації підлягає майно, що є особистою власністю засудженого, в тому числі його частка у спільній власності, статутному фонді суб'єктів господарської діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи ті, що знаходяться на рахунках і вкладах чи на зберіганні у фінансових установах, а також майно, що передано засудженим у довірче управління. Не підлягає конфіскації майно, що належить засудженому на правах приватної власності чи є його часткою у спільній власності, необхідне для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні. Перелік такого майна визначається законом України. Спори, пов'язані з конфіскацією майна, вирішуються в порядку, встановленому законом.

Процес виконання покарання у виді конфіскації майна подібний до процесу примусового виконання покарання у виді штрафу. Тому необхідно зупинитись лише на особливостях виконавчого провадження під час виконання покарання у виді конфіскації майна. Згідно із ст. 24 Закону України "Про виконавче провадження" у разі відкриття виконавчого провадження за виконавчим документом про конфіскацію майна, строк для добровільного виконання не встановлюється, тобто законодавством передбачено негайне виконання виконавчих документів про конфіскацію майна. У зв'язку з цим згідно із ст. 25 вищезазначеного Закону, якщо рішення підлягає негайному виконанню, то державний виконавець відкриває виконавче провадження не пізніше наступного дня після одержання документів, зазначених у ст. 18 цього Закону. Крім того, за виконавчим документом про конфіскацію майна державний виконавець розпочинає вчиняти виконавчі дії не пізніше ніж у 5-денний строк з дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження.

Після одержання виконавчого листа державний виконавець негайно перевіряє наявність майна, зазначеного в опису, виявляє інше майно, що підлягає конфіскації, і складає опис цього майна. При наявності довідки про те, що опису майна не провадилося, державний виконавець вживає заходів до виявлення майна засудженого, що підлягає конфіскації, і при його виявленні складає опис цього майна. В разі застосування конфіскації всього майна — необхідно говорити про його розшук у різних місцях знаходження, і в цьому випадку загальний акт опису може складатися з актів опису в окремих приміщеннях, де мешкала особа, а також включати акти опису,

проведені у гаражі або автомобілі, належних особі, тощо.

Згідно з п. 5.6.6. Інструкції про проведення виконавчих дій при конфіскації майна або при виконанні рішення про передачу майна державі акт опису складається в трьох примірниках. Перший залишається провадженні державного виконавця, два інші вручаються під розписку (на першому примірнику) боржнику, представнику податкових органів (якщо він був присутній) або надсилаються їм. Тобто в цьому випадку не тільки боржник, а й податкові органи можуть виявити порушення законності під час проведення опису майна засудженого, що потребує негайного реагування на такі факти.

Якщо у державного виконавця крім виконавчого листа про конфіскацію майна є інші виконавчі документи про майнові стягнення з засудженого, то спочатку задовольняються у встановленій законом черговості пред'явлені до засудженого інші вимоги. Порядок задоволення претензій до засудженого за рахунок його майна, що підлягає конфіскації, встановлений у ст. 44 Закону України "Про виконавче провадження". Наприклад, у першу чергу можуть задовольнятися вимоги щодо стягнення аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку з втратою годувальника; у другу чергу — вимоги щодо виплати наданої адвокатами юридичної допомоги, вимоги громадян про відшкодування збитків, заподіяних їхньому майну злочином; у третю чергу — вимоги щодо податків і неподаткових платежів до бюджету, вимоги органів страхування з обов'язкового страхування; у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги в порядку надходження виконавчих документів.

Іншими словами, лише після задоволення усіх вимог попередніх черг, що пред'явлені до засудженого, виникає можливість безпосередньо виконувати покарання у виді конфіскації майна. У цих нормах закріплене відоме положення, відповідно до якого при всіх умовах у першу чергу встановлюються і реалізуються відновлювальні і компенсаційні майнові правовідносини і лише потім — конфіскаційні.

На сьогодні порядок передачі конфіскованого майна фінансовим органам регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340 "Про порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним". Так, державні виконавці здійснюють облік, попередню оцінку, а також несуть відповідальність за зберігання конфіскованого майна до передачі його для подальшого розпорядження. Безпосередня оцінка конфіскованого майна провадиться комісією, яка утворюється в складі державного виконавця, представників державних податкових інспекцій, фінансових органів та органів (організацій), які здійснюють Розпорядження цим майном. У разі розбіжності в оцінці майна між представниками комісії та у випадках, передбачених законодавством України, оцінка провадиться спеціалістами-експертами. За результатами роботи комісії складається акт опису, оцінки та передачі майна. Усі Примірники акта підписуються членами комісії та затверджуються в термін не пізніше трьох днів після його складання керівником чи заступником керівника відповідного відділу Державної виконавчої служби України.

Місцеві податкові інспекції на основі актів опису, оцінки та передачі майна забезпечують здійснення загального контролю за повнотою та своєчасністю перерахування до Державного бюджету виручки від реалізації майна, а також відповідних податків. Акт опису, оцінки та передачі майна є підставою для реалізації

конфіскованого майна через торгові біржі та аукціони, безоплатної передачі, знищення. Безпосередньо механізм розпорядження майном, що підлягає конфіскації за вироком суду, встановлено в п. 9 вищезазначеного Порядку. Тобто самостійно вживати заходів з реалізації конфіскованого майна державний виконавець не вправі. У цьому одна з істотних відмінностей механізму примусового виконання покарання у виді штрафу від процесу виконання конфіскації майна.

Після передачі конфіскованого майна фінансовим органам виконавчий лист з відміткою щодо виконання вироку про конфіскацію майна повертається суду, який постановив вирок. День надходження до суду зазначених документів вважається моментом закінчення виконання вироку суду в частині конфіскації майна. Фінансові органи передають суду, який постановив вирок, відомості, що підтверджують виконання вироку в частині конфіскації майна. Так, по реалізованому майну такими відомостями є інформація про виручену суму, по майну, що передано безоплатно, — коли і кому воно передано.

Проте на практиці трапляються випадки, коли вирок суду, що набрав законної сили, повністю або в частині конфіскації майна скасовується, тобто виникає необхідність повороту виконання. Згідно з п. 18 постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340 у разі скасування рішення суду про конфіскацію майна або рішення іншого органу про перехід його у власність держави орган, у розпорядження якого воно надійшло, повертає майно або його вартість відшкодовується власникові в порядку, встановленому законодавством, у тому числі органами Державного казначейства.

На підставі Інструкції про порядок обліку, оцінки й реалізації конфіскованого, безхазяйного майна, майна, що за правом спадкоємства перейшло у власність держави, та скарбів, у разі скасування вироку суду про конфіскацію майна повернення майна проводиться податковим органом у 10-денний строк з дня подачі заяви про його повернення. До заяви додається завірена копія документа про скасування відповідним державним органом рішення, на основі якого дане майно надійшло у власність держави, чи завірений у встановленому порядку витяг із цього документа. У разі, якщо до моменту подання заяви майно вже реалізоване, податкова інспекція у 5-денний строк пересилає документи відповідному фіноргану (про що повідомляє заявнику), який у 10-денний строк з дня одержання документів повинен відшкодувати вартість майна.

Повернення майна чи відшкодування його вартості проводиться, якщо заява про це подана в податкову інспекцію не пізніше шести місяців з дня повідомлення зацікавленої особи про скасування рішення, на підставі якого це майно перейшло у власність держави. Після закінчення зазначеного строку заяви до розгляду не приймаються.

Повернення майна власникові проводиться в натурі, якщо майно, передане торговельним та іншим організаціям для реалізації чи переробки, ще не реалізоване чи не перероблене. Якщо майно вже реалізоване чи перероблене, власникові повертається із коштів відповідного бюджету сума вартості майна, фактично одержана від його реалізації без відрахування витрат, пов'язаних з реалізацією. Скарги на дії посадових осіб фінансових органів, пов'язані з відшкодуванням вартості реалізованого майна, що підлягає поверненню, подаються у вищестоящий фінансовий орган. Скарги розглядаються і рішення по них приймаються в строки, встановлені чинним законодавством.

Вимога про повернення майна, яке було передане безоплатно, чи відшкодування його вартості пред'являється зацікавленою особою до тієї організації, яка прийняла це майно.

Спори, що виникають з приводу майна, переданого безоплатно, вирішуються судом.

Тобто на відміну від механізму повернення сплаченої (стягненої) суми штрафу для повернення конфіскованого майна спеціальна ухвала суду не вноситься і виконавче провадження про повернення майна не порушується. Заява про повернення конфіскованого майна з процесуальним документом, який свідчить про скасування вироку суду, за яким здійснена конфіскація майна, подається безпосередньо до податкових органів, які від імені держави виконували функцію стягувача.

На відміну від виправно-трудового законодавства КВК України не містить спеціальної норми, яка регламентувала б питання відносно майна засудженого, котре виявлено після виконання вироку в частині конфіскації майна. Проте згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. № 11 “Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків” суд може вирішувати питання про звернення конфіскації на додатково виявлене майно засудженого, яке придбане до винесення вироку і підлягає за законом конфіскації, а також на майно, яке було придбане хоча б і після винесення вироку, але на гроші чи за рахунок майна, які підлягають конфіскації за вироком, у випадках, коли не закінчився строк давності виконання вироку.

Після повернення виконавчого листа про конфіскацію майна до СУДУ державний виконавець не здійснює цілеспрямовану діяльність по виявленню неконфіскованого майна. Таке майно може виявлятися органами дізнання і слідства під час розслідування інших кримінальних справ, державним виконавцем під час здійснення інших виконавчих проваджень. Можливість звернення стягнення на додатково виявлене майно, що підлягає конфіскації, відповідає принципу реальності виконання майнових покарань. Крім того, така можливість має на меті ще й попередження випадків приховування майна. Проте необхідною умовою для звернення стягнення на неконфісковане майно є відкриття нового виконавчого провадження.

У процесі виконання покарання у виді конфіскації майна нерідко трапляються випадки розтрати, відчуження, приховування або незаконної передачі майна, на яке накладено арешт. Нерідко службові особи кредитних організацій здійснюють банківські операції з грошовими коштами (внесками), на які накладено арешт. Однією з гарантій виконання покарання у виді конфіскації майна є кримінальна відповідальність за приховування майна, що підлягає конфіскації або на яке накладено арешт чи яке описано (ст. 388 КК України). Така норма розрахована насамперед на попереджувальний ефект, що сприяло б безперешкодній реалізації вироку суду в частині конфіскації майна. Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, якій майно, що підлягає конфіскації, передано на відповідальне зберігання за актом опису або під розписку. Із суб'єктивної сторони винний усвідомлює, що в нього знаходиться майно засудженого, котре підлягає конфіскації, і не бажає його передавати державному виконавцю. Необхідно зазначити, що підозрюваний, обвинувачений або підсудний мають право відмовитись давати показання і відповідати на запитання, в тому числі і щодо майна. В цьому разі вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ст. 388 КК України.

Привласнення або розтрата такого майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем тягне відповідальність за ст. 191 КК України, а умисне його знищення або пошкодження може тягти за собою відповідальність за ст. 194 КК України.

Нерідко покарання у виді конфіскації майна не виконуються внаслідок бездіяльності

самих державних виконавців, інших посадових осіб Державної виконавчої служби України. Враховуючи це, у КК України в ст. 382 передбачено відповідальність за умисне невиконання службовою особою вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню.